

Ik ken, ik ken, wie jij (niet) kent...

**Crosslinguïstische invloed op referentiële uitingen van
simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen**

Laura Willemse
Studentnummer 3758559
Eindwerkstuk
Bachelor Nederlandse taal en cultuur
Faculteit Geesteswetenschappen
Begeleiders: Pim Mak en Elena Tribushinina
2 april 2014

Inhoudsopgave

Samenvatting	
1. Inleiding.....	5
2. Theoretisch kader.....	6
3. Methode.....	12
3.1 Dataverzameling.....	12
3.2 Dataselectie.....	13
3.3 Data-analyse.....	14
4. Resultaten.....	17
4.1 Introduceren versus verwijzen naar geïntroduceerd personage.....	17
4.1.1 Introduceren van en verwijzen naar geïntroduceerde personages in het Nederlands.....	18
4.1.2 Introduceren van en verwijzen naar geïntroduceerde personages in het Russisch.....	19
4.2 Vergelijking Nederlands en Russisch bij eentalige kinderen.....	21
4.2.1 Introduceren van personages.....	21
4.2.2 Herhaald refereren aan personages.....	23
4.3 Vergelijking Nederlands van een- en tweetalige kinderen.....	25
4.3.1 Introductie van personages in het Nederlands.....	25
4.3.2 Herhaald refereren aan personages in het Nederlands.....	26
4.4 Vergelijking Russisch van een- en tweetalige kinderen.....	27
4.4.1 Introductie van personages in het Russisch.....	28
4.4.2 Herhaald refereren aan personages in het Russisch.....	29
5. Discussie.....	30
6. Conclusie.....	33
Literatuurvermelding.....	33
Bijlagen	

Samenvatting

In alle talen wordt onderscheid gemaakt tussen het introduceren van nieuwe personages en het verwijzen naar reeds geïntroduceerde personages. De manier waarop dat gebeurt verschilt per taal en jonge taalverwervers zullen moeten ontdekken hoe het onderscheid in 'hun' taal tot uitdrukking wordt gebracht. Een interessante vraag is of dit referentiële onderscheid zich in de verschillende moedertalen van tweetalig opgroeiende kinderen apart ontwikkelt, of dat er invloeden van de manier waarop het onderscheid in de ene taal gemaakt wordt terug te vinden zijn in het referentiële taalgebruik in de andere taal.

Tweetaligen blijken in uitgelokte verhalen in het Nederlands, onder invloed van het Russisch waarin nieuwe informatie aan het eind van de zin geplaatst wordt, personages vaker met een verb-subjectwoordvolgorde te introduceren dan eentaligen. In het Russisch gebruiken zij daarvoor, onder invloed van het Nederlands, juist minder frequent de verb-subjectwoordvolgorde en frequenter andere functies en/of woordvolgordes dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde. Bij refereren aan een reeds geïntroduceerd personage blijken tweetaligen in het Nederlands minder frequent aanwijzende voornaamwoorden te gebruiken. Tevens gebruiken zij in het Russisch minder frequent de verb-objectwoordvolgorde, en frequenter 'andere' woordvolgordes en aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord.

Deze bevindingen ondersteunen de theorie dat de talen van tweetaligen elkaar kunnen beïnvloeden. De invloed van de dominante taal op de minder sterk ontwikkelde taal is daarbij groter dan de invloed van de minder sterk ontwikkelde taal op de dominante taal.

1. Inleiding

The procedure is actually quite simple. First you arrange things into different groups depending on their makeup. Of course, one pile may be sufficient depending on how much there is to do. If you have to go somewhere else due to lack of facilities that is the next step, otherwise you are pretty well set. It is important not to overdo any particular endeavor. That is, it is better to do too few things at once than too many. In the short run this may not seem important, but complications from doing too many can easily arise. A mistake can be expensive as well. The manipulation of the appropriate mechanisms should be self-explanatory, and we need not dwell on it here. At first the whole procedure will seem complicated. Soon, however, it will become just another facet of life. It is difficult to foresee any end to the necessity for this task in the immediate future, but then one never can tell.

(Bransford en Johnson 1972, p. 722)

Wie de bovenstaande passage voor het eerst leest zal er waarschijnlijk niet wijs uit worden. Wie eenmaal weet dat *their* (in de tweede regel) terugslaat op *things* (in de eerste regel) en verwijst naar wasgoed zal dit tekstje over het doen van de was daarentegen vrijwel probleemloos begrijpen. Hoe kan dat?

Om effectief te communiceren moeten gesprekspartners overeenstemming bereiken over waar met taal aan gerefereerd wordt. Met referentiële uitingen, zoals het hierboven aangehaalde *their*, kan niet alleen duidelijk worden gemaakt over wie men het heeft, maar ook of degene over wie men het heeft al bekend is bij de gesprekspartner. De zender van een boodschap zal zich bij het bepalen van de uitingsvorm moeten inleven in de kennis en de verwachtingen van de ontvanger. Het daarvoor benodigde besef dat de eigen kennis afwijkt van de kennis van een ander begint zich bij kinderen al op jonge leeftijd te ontwikkelen. Op een leeftijd van circa vier jaar (Goetz, 2003) zijn kinderen zich bewust van het verschil tussen 'zichzelf' en 'de ander'. Ze zullen begrijpen dat een ander niet noodzakelijkerwijs weet wat zij weten en stemmen hun uitingen af op de kennis die hun gesprekspartner heeft over de situatie waarover ze vertellen. Aanpassing aan de gesprekspartner blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop het kind refereert aan personen, objecten en andere entiteiten in de wereld om hem of haar heen (Schneider en Hayward, 2010).

Kinderen jonger dan vier jaar refereren vaak met *hij* of *zij*, ook al heeft de gesprekspartner geen idee wie er bedoeld wordt. Oudere kinderen en volwassenen introduceren een nieuwe entiteit in het gesprek daarentegen eerst zodanig dat de ontvanger zich een beeld kan vormen van over wie of wat er gesproken wordt, en zullen pas persoonlijke voornaamwoorden of andere minder expliciete referentiële uitingen gebruiken als de gesprekspartner een referent in gedachten heeft om deze aan te koppelen.

Hoe het verschil tussen introducties en herhaalde referenties tot uiting komt kan per taal verschillen. Jonge kinderen wacht daarom niet alleen de taak besef te krijgen van het

verschil tussen 'zichzelf' en 'de ander', maar ook de taak uit te vinden hoe het onderscheid in hun taal tot uiting komt. Kinderen die vanaf jonge leeftijd tweetalig opgroeien hebben daarbij twee extra uitdagingen. Zij moeten niet alleen voor twee verschillende talen ontdekken hoe het onderscheid tussen introductie en herhaalde verwijzing in de taal tot uiting wordt gebracht, maar moeten in hun eigen taalproductie ook op twee verschillende manieren onderscheid maken, waarbij ze telkens de manier moeten kiezen die past bij de taal die zij op dat moment spreken. Hoe doen tweetaligen dat?

Reeds decennia lang besteden onderzoekers aandacht aan de vraag hoe de verschillende taalsystemen van twee- en meertalige sprekers zich tot elkaar verhouden. Zijn deze strikt gescheiden (De Houwer, 1990), of staan zij op een of andere wijze met elkaar in contact en beïnvloeden zij elkaar (Döpke, 2000; Hulk en Müller, 2000)? En welke beïnvloeding vindt er dan plaats? Om een bijdrage te leveren aan de beantwoording van deze vraag wordt in dit onderzoek het referentiële taalgebruik van eentalig Nederlandse, eentalig Russische en tweetalig Nederlands-Russische kinderen vergeleken. *Hoe komt het onderscheid tussen het introduceren van een personage en het verwijzen naar een reeds geïntroduceerd personage tot uiting in het Nederlands en in het Russisch? En Is het Nederlandstalige taalgebruik van simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen gelijk aan dat van eentalig Nederlandse kinderen en het Russischtalige taalgebruik gelijk aan het taalgebruik van eentalig Russische kinderen, of beïnvloeden deze talen elkaar?*

2. Theoretisch kader

Met dit onderzoek wordt getracht de invloed van het Nederlands op het Russisch en van het Russisch op het Nederlands bij het refereren aan personages door simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen in kaart te brengen. Wat betekent dit precies?

Taal als communicatiemiddel

Gesproken en geschreven taal speelt, net als gebarentaal, een belangrijke rol in de communicatie tussen mensen. We gebruiken taal om informatie over de wereld om ons heen uit te wisselen, om gevoelens en ervaringen te delen en om handelingen, zoals feliciteren, complimenteren, dopen en beloven (Houtkoop en Koole, 2008), te verrichten.

Globaal is taalgebruik in drie essentiële deelgebieden onder te verdelen, te weten de talige uitdrukking die wordt gebruikt, datgene waar de uitdrukking betrekking op heeft en de rol van de taalgebruiker als spreker/schrijver en luisteraar/lezer (De Jong, Oversteegen en Verkuyl, 1990). De talige uitdrukking die betekenis uitdrukt wordt ook wel de *taalvorm* genoemd. De betekenis van een taalvorm, datgene in de werkelijkheid waar een taalvorm naar verwijst, is arbitrair. Dat het woord *hond* verwijst naar een vierpotig, harig beest dat graag stokken apporteert zijn wij als sprekers van het Nederlands overeengekomen, en enkel deze overeenstemming is wat de taalvorm *hond* zijn betekenis geeft. Hetzelfde dier zal in het Engels met *dog*, in het Duits met *Hund* en in andere talen met weer andere woorden worden aangeduid.

De betekenis van een uiting komt tot stand in het samenspel tussen verschillende taalgebruikers. Taalgebruikers handelen daarbij naar het door Grice geformuleerde

coöperatieprincipe, dat inhoudt dat gesprekspartners zich allen inspannen om op een effectieve en efficiënte manier gezamenlijk betekenis te geven aan een gesprek en dat zij er daarbij elk van uitgaan dat de andere gespreksdeelnemers dit ook doen (Houtkoop en Koole, 2008). Eén van de vier daar bijhorende maxims is de maxime van wijze, die vereist dat de gespreksbijdrage duidelijk, niet-ambigu en gestructureerd is (Houtkoop en Koole, 2008).

Refereren

Zoals in de inleiding uit de passage van Bransford en Johnson over kleding wassen reeds bleek kunnen er situaties ontstaan waarin het niet voor alle gespreksdeelnemers duidelijk is over wie of wat er gecommuniceerd wordt. De ontstane ambiguïteit is vaak te wijten aan de gebruikte *referentiële uiting*, de taalvorm waarmee verwezen wordt naar een personage, object of andere entiteit in de werkelijkheid (Schneider en Hayward, 2010). Deze uiting wordt de *verwijzing* of *referentie* genoemd. Datgene waarnaar verwezen wordt wordt aangeduid als *referent*, *denotatum* of *denotatie* (De Jong, Oversteegen en Verkuyl, 1990).

Door middel van referentiële uitingen kan samenhang worden aangebracht in gesprekken, mits daarvoor een juiste keuze gemaakt wordt uit de in een taal beschikbare referentiële uitingen. Ariel (2001) stelt met haar *accessibility theory* dat referentiële uitingen de ontvanger instrueren welk deel van de eerder gegeven informatie uit het geheugen opgehaald moet worden, door een indicatie te geven van hoe geactiveerd in het geheugen de bedoelde referent op dat moment is. Ariel (2001) plaatst de verschillende referentiële uitingen op een continuüm qua benodigde voorkennis. De zogenaamde *low accessibility markers*, zoals onbepaalde lidwoorden en zelfstandige naamwoorden, geven aan dat er verwezen wordt naar een referent waar men geen of amper voorkennis over heeft. *High accessibility markers*, zoals zero anaphora en persoonlijke voornaamwoorden, geven daarentegen aan dat de referent al sterk in het geheugen geactiveerd is (Ariel, 2001). Alle referentiële uitingen geven daarnaast extra informatie (Ariel, 2001). Het Nederlandse persoonlijk voornaamwoord *hij* geeft bijvoorbeeld aan dat de referent mannelijk en enkelvoud is, terwijl *zij* naar één vrouwelijke referent of naar meerdere referenten (die zowel mannelijk als vrouwelijk kunnen zijn) verwijst. Lidwoord-zelfstandig naamwoordcombinaties geven zowel een indicatie van specificiteit en bekendheid bij de ontvanger als informatie over het soort referent (*de hond, een kat*, etc.) (Rozendaal en Baker, 2008).

Aangezien niet eerder in een verhaal genoemde personages introductie behoeven zal een eerste referentie aan een personage plaatsvinden door middel van een indefiniëte referentieconstructie (bijv. 'Ik zie *een kat*.') of een andere *low accessibility marker*. Wanneer er daarna nogmaals aan diezelfde kat wordt gerefereerd, zullen definiëte referentieconstructies (bijv. '*De kat* klimt naar boven.'), voornaamwoordelijke referentieconstructies (bijv. '*Hij* klimt naar boven.') en andere *high(er) accessibility markers* worden gebruikt.

Selectie van een referentiële uiting

Om een passende referentiële uiting te selecteren moet de spreker onder meer beseffen dat er een verschil is tussen zijn/haar eigen kennis en de kennis van zijn of haar gesprekspartner(s). Dit besef is onderdeel van de zogenaamde *Theory of Mind*, het interne framework dat men gebruikt wanneer men bijvoorbeeld uit het gedrag van anderen hun intenties, overtuigingen en wensen afleidt (Goetz, 2003). Bialystok omschrijft de Theory of Mind als “the knowledge that beliefs, attitudes, and perceptions are constructed by individual minds that have a particular point of view.” (Bialystok 2005, p. 423). Anders gezegd, men moet inzien dat er verschillen zijn tussen ‘het ik’ en ‘de ander’ en beseffen dat wat men zelf bijvoorbeeld weet niet hetzelfde hoeft te zijn als wat een ander weet.

Jonge kinderen, in de leeftijdscategorie tot circa 4 jaar (Goetz, 2003) ontberen dit besef. Zij gebruiken lang niet altijd een referentiële taalvorm met een zogenaamde lage cognitieve status (een low accessibility marker) wanneer zij een nieuw verhaalpersonage introduceren, waardoor door hen vertelde verhaaltjes vaak moeilijk te begrijpen zijn voor luisteraars die er niet mee bekend zijn (Schneider en Hayward, 2010). Oudere kinderen en volwassenen maken bij het kiezen van een referentiële taalvorm wel onderscheid tussen introductie van personages en referentie aan reeds geïntroduceerde personages. Zij gebruiken een low accessibility marker wanneer zij een personage introduceren. Van zevenjarigen mag, gezien hun ontwikkelde Theory of Mind, worden verondersteld dat zij introducties onderscheiden van herhaalde referenties. Het maakt hierbij overigens niet uit welke taal men spreekt, want de principes van definietheid en specificiteit komen in elke taal terug (Ionin, Zubizarreta en Philippov, 2009).

Het maken van onderscheid tussen introductie en herhaalde referentie mag dan taalonafhankelijk zijn, de manier waarop het onderscheid wordt gemaakt is dat niet en kan per taal verschillen.

In het Nederlands wordt, net als in het Engels, vaak een onbepaald lidwoord gebruikt om een personage te introduceren. Het Nederlands gebruikt hiervoor het woord *een*. Het Russisch is, in tegenstelling tot het Nederlands, een taal zonder lidwoorden (Ionin, Zubizarreta en Philippov, 2009). De tegenstelling onbepaald lidwoord versus bepaald lidwoord is in het Russisch dus niet beschikbaar om het introduceren van personages te onderscheiden van het verwijzen naar een reeds geïntroduceerde personages. In het Russisch worden personages geïntroduceerd met een zelfstandig naamwoord, terwijl voor herhaalde referenties zowel zelfstandige naamwoorden als voornaamwoorden gebruikt worden. (Gagarina 2010, p. 14). Aangezien in het Russisch nieuwe informatie aan het eind van de zin wordt geplaatst is de verb-subjectwoordvolgorde de manier om in het Russisch een personage te introduceren.

Hypothese 1: Zowel in het Nederlands als in het Russisch van zevenjarigen verschilt de manier waarop een referent geïntroduceerd wordt van de manier waarop naar een reeds geïntroduceerde referent wordt verwezen.

Hypothese 1a: In het Nederlands wordt het onbepaalde lidwoord gebruikt om een personage te introduceren.

Hypothese 1b: In het Russisch is de verb-subjectwoordvolgorde de aangewezen manier om een personage te introduceren.

Hypothese 1c: In beide talen zullen voornaamwoorden frequenter worden gebruikt bij herhaalde verwijzingen dan bij introducties.

Taalverwerving

Een pasgeboren kind kan in geen enkele menselijke gesproken taal of gebarentaal communiceren, maar heeft de potentie om welke menselijke taal dan ook te leren. De taalverwerving start vanaf, of zelfs al voor, de geboorte en wordt globaal in vier fases ingedeeld.

In de eerste, prelinguale, periode vanaf de geboorte tot circa 1 jaar communiceert het kind hoofdzakelijk op niet-talige wijze, bijvoorbeeld door te huilen of te lachen (Van Hell, 2004). In de tweede helft van de prelinguale periode begint het kind door brabbelen te experimenteren met de spraakklanken uit zijn/haar taalomgeving.

In de tweede, vroeglinguale, periode die loopt vanaf ± 1 jaar tot $\pm 2,5$ jaar “leert het kind dat taal een middel is om betekenis over te dragen” (Van Hell 2004, p. 83) en komt het “via eenwoord- en tweewoorduitingen tot de productie van primitieve meerwoordzinnen” (Van Hell 2004, p. 83).

In de derde periode, de differentiatiefase, die loopt vanaf $\pm 2,5$ jaar tot ± 5 jaar, bouwt het kind de verworven taalvaardigheid verder uit en “is duidelijk waarneembaar dat taalontwikkeling deel uitmaakt van de totale ontwikkeling van het kind: in het taalgebruik komen aspecten van de sociaal-emotionele, motorische en cognitieve ontwikkeling, waaronder fantasie, expliciet tot uiting” (Van Hell 2004, p. 83).

In de vierde periode, de voltooiingsfase, vanaf ± 5 jaar beheerst het kind vrijwel alle fonologische klanken van de taal en kan het reflecteren op het taalgebruik van zichzelf en van anderen (Van Hell 2004, p. 84). Qua syntaxis en pragmatiek is het kind echter nog niet op het volwassenenniveau. Wanneer een kind dat niveau bereikt is niet geheel duidelijk. Zo wordt ten aanzien van onbepaalde lidwoordconstructies bijvoorbeeld gesteld dat kinderen deze vanaf een leeftijd van zeven tot tien jaar juist kunnen toepassen (Schneider en Hayward, 2010; Steiginga, 2011). In tegenstelling tot veel andere onderzoeken naar taalontwikkeling bij kinderen, die zijn gericht op kinderen in de eerste drie fases van de taalontwikkeling, is dit onderzoek gericht op kinderen die zich in de vierde fase van de taalontwikkeling bevinden.

Kinderen leren dus al vroeg dat zij het effectieve communicatiemiddel taal kunnen inzetten in sociale situaties (Van Hell 2004, p. 79). Zij worden zich bewust van de mogelijkheden van taal en gaan steeds meer handelen naar het coöperatieprincipe van Grice, maar worden daarbij soms gehinderd doordat zij nog niet alle grammaticale structuren van hun moedertaal verworven hebben.

Tweetaligheid

Veel kinderen krijgen taalaanbod van twee of meer talen en verwerven daardoor niet één, maar twee of meer moedertalen. Bijvoorbeeld doordat één van hun ouders een andere moedertaal heeft dan de taal van de omgeving waarin het kind opgroeit of doordat het kind opgroeit in een regio waarin meerdere talen elk in eigen domeinen worden gesproken. Wanneer een kind op jonge leeftijd twee talen gelijktijdig en gelijkwaardig aangeleerd krijgt, zoals wanneer de ene ouder in het Nederlands en de andere ouder in het Russisch met het kind communiceert, is er sprake van *simultane* tweetaligheid. Wanneer een kind de tweede taal pas op een later moment krijgt aangeboden, zoals wanneer beide ouders in het Russisch met het kind communiceren en het kind pas op de peuterspeelzaal of op de basisschool met het Nederlands in aanraking komt, spreekt men over *successieve* tweetaligheid. Aangezien dit onderzoek gericht is op simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen wordt in het vervolg wanneer er over tweetaligheid wordt gesproken simultane tweetaligheid bedoeld.

Aan tweetaligen wordt regelmatig een voorsprong ten opzichte van eentaligen toegedicht in de ontwikkeling van de Theory of Mind. Als verklaring hiervoor wordt gesteld dat tweetaligen eerder beseffen dat hun eigen *mind* afwijkt van die van iemand anders, omdat zij van jongs af aan regelmatig geconfronteerd worden met iemand die één van hun moedertalen niet spreekt (Goetz, 2003) en zij, om begrepen te worden, hun taal af moeten stemmen op hun gesprekspartner. Er zijn inderdaad studies, veelal gericht op kinderen in de leeftijdsgroep van twee tot vijf jaar, waaruit blijkt dat tweetaligen ten opzichte van eentaligen vooroplopen in de ontwikkeling van hun Theory of Mind. Een voorbeeld hiervan is de studie die Goetz (2003) uitvoerde onder drie- en vierjarige eentalig Engelse, eentalig Mandarijn Chinese en tweetalig Engels-Mandarijn Chinese kinderen. Bij zevenjarige kinderen is de Theory of Mind echter al ontwikkeld, wat een rechtstreekse invloed van deze theorie op de verschillen in referentieel taalgebruik tussen één- en tweetaligen onwaarschijnlijk maakt. Een indirecte invloed van de zich eerder ontwikkelde Theory of Mind op het gebruik van referentiële uitingen zou kunnen zijn dat tweetaligen eerder aandacht besteden aan de verschillende referentiële uitingen, en daardoor in de voltooiingsfase van hun taalverwervingsproces eerder aan het verwerven van de benodigde grammaticale constructies toekomen dan hun eentalige leeftijdsgenoten.

Taalsystemen

Tegenover de voorsprong die een tweetalig kind qua ontwikkeling van de Theory of Mind zou kunnen hebben, staat mogelijk ook een complicerende factor. Een tweetalig kind moet zich de grammaticale structuren van niet één, maar twee talen eigen maken. Omdat het van twee talen input krijgt, kan het zo zijn dat het per taal minder input krijgt. Ook kan het kind tegenstrijdige input krijgen, doordat een constructie in de ene taal wel en in de andere taal niet mogelijk is. Of het kind door deze tegenstrijdige input gehinderd kan worden hangt af van hoe de twee taalsystemen zich tot elkaar verhouden. In de afgelopen decennia zijn er drie invloedrijke theorieën geformuleerd. De eerste theorie, waarin men ervan uitging dat tweetaligen in eerste instantie één taalsysteem hadden, en dat dit taalsysteem zich later op-

splitste in verschillende systemen voor de verschillende talen (Volterra en Taeschner, 1978), is inmiddels verdrongen door de opvatting dat tweetaligen van jongs af aan twee taalsystemen ontwikkelen (Hulk & Müller, 2000). Binnen deze opvatting ontstond discussie over de mate waarin deze twee systemen met elkaar in contact staan. Sommige onderzoekers gingen uit van twee losstaande taalsystemen die niet met elkaar in contact komen (De Houwer, 1990), terwijl anderen uitgingen van twee systemen die elkaar kunnen beïnvloeden (Hulk & Müller, 2000). De vele onderzoeken waarin bij jonge tweetalige taalgebruikers invloeden van de ene taal in de andere taal worden aangetroffen maken deze laatste opvatting naar mijn idee het meest waarschijnlijk.

Door de beïnvloeding van de taalsystemen door verschijnselen in de andere taal zijn tweetalige kinderen mogelijk later in staat om vast te stellen welke referentiële uitingen in hun moedertalen de aangewezen uitingen zijn om het onderscheid tussen introductie en herhaalde referentie te maken. Daarnaast is het denkbaar dat er in het referentiële taalgebruik van tweetalige kinderen *crosslinguïstische verschijnselen* optreden, oftewel dat deze kinderen structuren en constructies uit de ene taal gebruiken om in de andere taal te refereren. Deze verschijnselen kunnen leiden tot ongrammaticale, of anderszins afwijkende, constructies die de decodering van de boodschap door de ontvanger bemoeilijken.

Om een beter beeld te krijgen van hoe de taalsystemen van tweetalige kinderen zich tot elkaar verhouden en hoe zij personages introduceren en verwijzen naar reeds geïntroduceerde personages is een vergelijking gemaakt van het referentiële taalgebruik van eentalig Nederlandse, eentalig Russische en tweetalig Nederlands-Russische kinderen. De verwachtingen zijn als volgt.

Hypothese 2: In het Nederlands introduceren tweetalige kinderen een referent anders dan eentaligen. Wanneer tweetaligen een constructie in het Nederlands frequenter gebruiken dan hun eentalige leeftijdsgenoten zal deze constructie bij introductie in het Russisch frequenter voorkomen dan in het Nederlands, en andersom.

Hypothese 3: In het Nederlands refereren tweetalige kinderen anders aan een reeds geïntroduceerde referent dan eentaligen. Wanneer tweetaligen een constructie in het Nederlands frequenter gebruiken dan hun eentalige leeftijdsgenoten zal deze constructie bij herhaalde referentie in het Russisch frequenter voorkomen dan in het Nederlands, en andersom.

Hypothese 4: In het Russisch introduceren tweetalige kinderen een referent anders dan eentaligen. Wanneer tweetalige kinderen een constructie in het Russisch frequenter gebruiken dan hun eentalige leeftijdsgenoten zal deze constructie bij introducties in het Nederlands frequenter voorkomen dan in het Russisch, en andersom.

Hypothese 5: In het Russisch refereren tweetalige kinderen anders aan een reeds geïntroduceerde referent dan eentaligen. Wanneer tweetalige kinderen een constructie in het Russisch frequenter gebruiken dan hun eentalige leeftijdsgenoten zal deze constructie bij herhaalde referentie in het Nederlands frequenter voorkomen dan in het Russisch, en andersom.

Het hoeft overigens niet zo te zijn dat in beide talen evenveel invloed van de andere taal is terug te zien. Een mogelijke verklaring voor ongelijke mate van beïnvloeding tussen de talen is dat de ene taal dominant is over de andere, en dat structuren uit de dominante taal zich opdringen in de minder ontwikkelde taal (Fortgens, 2003).

Hypothese 6: De invloed van de dominante taal op de minder ontwikkelde taal is groter dan de invloed van de minder ontwikkelde taal op de dominante taal.

3. Methode

Voor dit onderzoek is gebruikt gemaakt van data die zijn verzameld in het kader van een grotere studie naar crosslinguïstische verschijnselen in het taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen. Deze studie loopt sinds 2012.

3.1 Dataverzameling

Voor de grootschalige studie naar crosslinguïstische verschijnselen in het taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen zijn door de jaren heen al honderden eentalig Nederlandse, eentalig Russische en tweetalig Nederlands-Russische kinderen onderzocht.

Procedure

De kinderen werden op school bezocht door een onderzoeker, aan wie zij in een één-op-ééngesprek in een rustige omgeving een verhaal vertelden. De onderzoeker was moedertaalspreker van de taal waarin het kind het verhaal moest vertellen en communiceerde in die taal met het kind.

De verhalen, waarover later meer, werden uitgelokt met behulp van twee sets stimuli, elk bestaand uit zes plaatjes. Elk kind kreeg de kans de zes plaatjes gelijktijdig één minuut te bekijken, zodat hij of zij zich een beeld van het verhaal kon vormen. Na die minuut werden de plaatjes weggehaald en stuk voor stuk opnieuw aangeboden, waarbij het kind moest vertellen wat er op het betreffende plaatje gebeurde. Om de kinderen te helpen lijn in hun verhaal te houden werd telkens het eerstvolgende plaatje alvast aan de zijkant van de tafel neergelegd.

Terwijl het kind een verhaal bij de plaatjes vertelde was de rol van de onderzoeker zo beperkt mogelijk. Wanneer het kind aansporing nodig had om verder te vertellen werd bijvoorbeeld gevraagd 'Wat gebeurt er?' of 'Nog meer?'. De onderzoekers waren geïnstrueerd om vragen als 'Wat is de vos aan het doen?' of 'Naar wie kijkt de kat?' te vermijden. Dergelijke vragen lokken immers specifieke uitingen uit. Door open, niet-

sturende reacties te geven werd sturing en beïnvloeding van het kind door de onderzoeker zo veel mogelijk voorkomen.

Tijdens het vertellen van de verhaaltjes zijn er geluidsopnamen gemaakt. Op een later tijdstip zijn de opgenomen vertelde verhalen, inclusief de interacties tussen onderzoeker en kind, getranscribeerd, waarbij het computerprogramma Child Language Data Exchange Systems (CHILDES) gebruikt is.

Verhalen

De twee series van elk zes afbeeldingen die zijn gebruikt om een verhaal aan de onderzochte kinderen te ontlocken zijn de zogenaamde *Cat Story* (Hickmann, 2003) en de zogenaamde *Fox Story* van Gülzow en Gagarina (2007). Bij Hickmanns *Cat Story* (bijlage 1) verlaat een vogel een nest kuikens. Als de vogel wegvliegt verschijnt er een kat. Deze kat probeert de kuikens te pakken door in de boom te klimmen, maar wordt weggejaagd door een hond. Op het laatste plaatje uit de serie is te zien dat de hond de kat achterna zit en dat de vogel met voedsel terugkeert bij de kuikens.

Bij Gülzows en Gagarina's *Fox Story* (bijlage 2) pakt een vogel een vis van een tafel en gaat hij met de vis in zijn bek in een boom zitten. Een vos ziet de vogel zitten en probeert de vis te bemachtigen. Dit lukt als de vogel de vis laat vallen. De vogel geeft zich echter niet zomaar gewonnen. Hij vliegt de vos achterna, pikt hem in de rug, pakt de vis af en vliegt ermee weg.

3.2 Dataselectie

Aangezien dit onderzoek is toegespitst op het gebruik van referentiële verwijzingen door zevenjarige kinderen komen enkel de getranscribeerde verhalen van kinderen uit deze leeftijdscategorie in aanmerking voor nadere beschouwing. Vanwege het beperkte aantal zevenjarige simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen zijn ter aanvulling daarop ook de getranscribeerde verhalen van door bijna zevenjarige kinderen vertelde verhalen in het onderzoek opgenomen. Alle geselecteerde verhalen zijn verteld door kinderen die op het moment van vertellen tussen de 6 jaar en 8 maanden en 7 jaar en 11 maanden oud waren.

De in dit onderzoek geanalyseerde referentiële uitingen zijn afkomstig van 87 kinderen, die in totaal 154 verhalen hebben geproduceerd. Elk kind vertelde maximaal één keer de *Cat Story* en maximaal één keer de *Fox Story*, waardoor geen enkel kind dus meer dan twee verhalen verteld heeft. De kinderen die twee verhalen vertelden vertelden ofwel beide verhalen in dezelfde taal (de eentaligen) ofwel één verhaal in het Nederlands en één verhaal in het Russisch (de tweetaligen). De verhalen van eentalig Nederlandse en tweetalig Nederlands-Russische kinderen werden in Nederland afgenomen bij kinderen die in Nederland opgroeiden. De verhalen van eentalig Russische kinderen werden in Rusland afgenomen bij kinderen die in Rusland opgroeiden.

Zoals tabel 1 laat zien zijn er totaal 33 door eentaligen in het Nederlands vertelde verhaaltjes, 30 door tweetaligen in het Nederlands vertelde verhaaltjes, 58 door eentaligen in het Russisch vertelde verhaaltjes en 33 door tweetaligen in het Russisch vertelde verhaaltjes geanalyseerd. De gemiddelde leeftijd van de eentalig Russische en tweetalig

Nederlands-Russische participanten is 7,2 jaar. De eentalig Nederlandse kinderen waren gemiddeld 7,3 jaar oud toen zij het verhaaltje vertelden.

Tabel 1: Aantal geselecteerde verhalen per categorie

	Nederlands	Russisch	Totaal
Eentaligen	33	58	91
Tweetaligen	30	33	63
Totaal	63	91	154

3.3 Data-analyse

De geselecteerde transcripten zijn vervolgens stuk voor stuk gecodeerd door moedertaalsprekers van de taal waarin de kinderen de verhaaltjes verteld hadden.

Inhoudelijk is per verwijzing naar een personage de volgende informatie vastgelegd:

- de *referent*: het verhaalpersonage waarnaar verwezen wordt;
- de *grammaticale functie* van de referent in de uiting: subject, object, anders of onduidelijk;
- de *woordvolgorde* in de uiting: of de referent optreedt in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb-, verb-object- of andere woordvolgorde;
- het *referentieverleden*: het aantal maal dat het kind tijdens het vertellen van het verhaal al naar de betreffende referent verwezen heeft;
- de *referentieafstand*: het aantal uitingen tussen het moment van refereren en de vorige referentie aan hetzelfde personage.
- het *type referentiële uiting*, zoals hieronder toegelicht.

- Zero anaphora

Bij zero anaphora wordt een expliciete verwijzing naar een referent weggelaten.

De vos had hem en rende weg # denk ik. (participant 6-080)

- Persoonlijke voornaamwoorden

Persoonlijke voornaamwoorden verwijzen zelfstandig naar een referent. Enkele voorbeelden van Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden zijn *hij*, *zij*, *het*, *hem*, *haar* en *hen*.

Maar *hij* zag gelukkig het poesje. (participant 7-012)

- Bepaalde lidwoorden

Lidwoorden staan voor of achter het zelfstandig naamwoord en geven informatie over het grammaticale geslacht en de bepaaldheid van het zelfstandig naamwoord. Het Nederlands kent twee bepaalde lidwoorden, te weten *de* en *het*, die voor het zelfstandig naamwoord worden geplaatst. Zoals reeds in paragraaf 2 aangegeven kent het Russisch geen bepaalde lidwoorden.

De vogel wilt dat niet. (participant 7-019)

- Onbepaalde lidwoorden

Lidwoorden staan voor of achter het zelfstandig naamwoord en geven informatie over het grammaticale geslacht en de bepaaldheid van het zelfstandig naamwoord. Het Nederlands kent één onbepaald lidwoord, te weten *een*, dat voor het zelfstandig naamwoord wordt geplaatst. Strikt genomen kent het Russisch, zoals reeds in paragraaf 2 vermeld, geen onbepaalde lidwoorden. In dit onderzoek is het telwoord voor één bij de Russische data echter als onbepaald lidwoord gecodeerd, omdat dit telwoord dezelfde functie kan hebben als het onbepaalde lidwoord *een*.

Eh **een vogel** wil iets pikken. (participant 6-072)

- Aanwijzende voornaamwoorden zonder zelfstandig naamwoord

Aanwijzende voornaamwoorden verwijzen, zoals de naam al zegt, nadrukkelijk naar een bepaalde referent. Enkele voorbeelden van Nederlandse aanwijzende voornaamwoorden zijn *die* en *deze*. Wanneer zij geen zelfstandig naamwoord bij zich hebben, zeggen we dat het aanwijzend voornaamwoord zelfstandig verwijst.

De vogel pakt de [: het] visje en hup weg is **die**. (participant 7-020)

- Aanwijzende voornaamwoorden met zelfstandig naamwoord

Aanwijzende voornaamwoorden verwijzen, zoals de naam al zegt, nadrukkelijk naar een bepaalde referent. Enkele voorbeelden van Nederlandse aanwijzende voornaamwoorden zijn *die* en *deze*. Wanneer zij een zelfstandig naamwoord bij zich hebben, zeggen we dat het aanwijzend voornaamwoord niet-zelfstandig verwijst.

+ " Hm@i nu kan ik bij **dat lekkere visje!** (participant 7-020)

- Bezittelijke voornaamwoorden

Een bezittelijk voornaamwoord geeft aan dat er een speciale relatie is tussen een zelfstandig naamwoord en een referent, bijvoorbeeld dat de referent iets bezit of ergens de maker van is. Enkele bezittelijke voornaamwoorden in het Nederlands zijn *mijn*, *onze* en *hun*. Hoewel ook bezittelijke voornaamwoorden zowel zelfstandig als niet-zelfstandig kunnen verwijzen, zijn de zelfstandige en niet-zelfstandige varianten in dezelfde categorie ondergebracht.

De hond gaat met @ hoe heet het **zijn tanden** aan de staart zitten. (participant 6-083)

- Zelfstandige naamwoorden (grammaticaal)

Zelfstandige naamwoorden drukken een concrete of abstracte zelfstandigheid uit. Wanneer het zelfstandig naamwoord in de uiting voorkomt zonder lidwoord of voornaamwoord en de context een dergelijk woord ook niet vereist, is het zelfstandig naamwoord in de uiting als grammaticaal gecategoriseerd.

Ik zie bij plaatje een vogeltje in een nest met kleine **baby vogeltjes**. (participant 7-034)

- Zelfstandige naamwoorden (ongrammaticaal)

Zelfstandige naamwoorden drukken een concrete of abstracte zelfstandigheid uit. Wanneer het zelfstandig naamwoord in de uiting voorkomt zonder lidwoord of voornaamwoord, terwijl de context een dergelijk woord wel vereist, is het zelfstandig naamwoord in de uiting als ongrammaticaal gecategoriseerd. In het Russisch kunnen zelfstandige naamwoorden nooit ongrammaticaal zijn.

En xx en die zag **kat**. (participant 6-069)

- Combinaties van zelfstandig naamwoord met voornaamwoord

Combinaties van een zelfstandig naamwoord met een voornaamwoord (hierboven reeds toegelicht) zijn ‘dubbele verwijzingen’, waarbij één van beide weggelaten kan worden.

En **de vader die** was gewoon weer [?] weg. (participant 6-020)

- Telwoorden, al dan niet met zelfstandig naamwoord

Een telwoord geeft informatie over een hoeveelheid. Voorbeelden van Nederlandstalige telwoorden zijn *één*, *drie*, *derde* en *veel*. Het Russische telwoord voor één is bij het coderen niet als telwoord, maar als onbepaald lidwoord gecodeerd.

Ik zie een soort vogel die # **drie kuikentjes** in een nest ziet. (participant 7-037)

- Reflexieven

Reflexieven verwijzen terug naar het subject (bij wederkerende voornaamwoorden) of de subjecten (bij wederkerige voornaamwoorden) van de zin. Nederlandstalige voorbeelden zijn *me*, *zich* en *elkaar*.

Dan vechten ze met **elkaar**. (participant 7-027)

- Betrekkelijke voornaamwoorden

Een betrekkelijk voornaamwoord wordt gebruikt om een verbinding te maken tussen hoofdzin en bijzin. Anders dan bij een *combinatie van zelfstandig naamwoord met voornaamwoord* kan het betrekkelijk voornaamwoord niet worden weggelaten zonder dat de zin ongrammaticaal wordt.

Het gaat over een vogel en die pakt **een vis die** helemaal op is gegeten. (participant 7-119)

De 154 geanalyseerde verhaaltjes hebben in totaal 3602 bruikbare referenties opgeleverd. Zeven andere referenties zijn buiten het onderzoek gelaten, omdat onduidelijk was naar wie van de verhaalpersonages verwezen werd. Tabel 2 geeft de verdeling van de referenties aan verhaalpersonages over de verschillende categorieën weer.

Tabel 2: Aantal referenties aan verhaalpersonages

	Nederlands	Russisch	Totaal
Eentaligen	732	1497	2229
Tweetaligen	689	684	1373
Totaal	1421	2181	3602

Met gemiddeld 25,81 referenties per verhaal verwijzen de eentalig Russische kinderen het meest naar de verhaalpersonages (tabel 3). Door tweetalige kinderen in het Russisch wordt met 20,73 referenties per verhaal het minst naar verhaalpersonages verwezen. De in het Nederlands vertelde verhaaltjes zitten hier met respectievelijk 22,18 (eentaligen) en 22,97 (tweetaligen) referenties per verhaal tussenin.

Tabel 3: Gemiddeld aantal referenties aan verhaalpersonages per verteld verhaal

	Nederlands	Russisch	Totaal
Eentaligen	22,18	25,81	24,49
Tweetaligen	22,97	20,73	21,79
Totaal	22,56	23,97	23,39

4. Resultaten

De rapportage van de resultaten is onderverdeeld in vier deelparagrafen. In paragraaf 4.1 ligt de focus op het verschil tussen introduceren en verwijzen naar een reeds geïntroduceerd personage. In paragraaf 4.2 komen de talige verschillen tussen het Nederlands en het Russisch aan bod. Daarna wordt ingezoomd op de afzonderlijke talen, door het taalgebruik van eentaligen te vergelijken met dat van tweetaligen. Paragraaf 4.3 is gewijd aan het Nederlands, paragraaf 4.4 aan het Russisch.

4.1 Introduceren versus verwijzen naar geïntroduceerd personage

Hypothese 1 stelt dat zowel in het Nederlands als in het Russisch de manier waarop een referent geïntroduceerd wordt verschilt van de manier waarop naar een reeds geïntroduceerde referent wordt verwezen. In het Nederlands wordt het onbepaalde lidwoord verwacht als signaal dat er een nieuw personage geïntroduceerd wordt (hypothese 1a), in het Russisch de verb-subjectwoordvolgorde (hypothese 1b). In beide talen worden voornaamwoorden frequenter bij herhaalde referentie dan bij introductie verwacht (hypothese 1c).

Om vast te stellen hoe door middel van woordvolgorde en type referentiële uiting onderscheid gemaakt wordt tussen het introduceren van een personage en het verwijzen naar een reeds geïntroduceerd personage worden van zowel de eentalig Nederlandse als de eentalig Russische kinderen introducties en verwijzingen naar een geïntroduceerd personage met elkaar vergeleken. Hiervoor zijn independent-samples t-toetsen uitgevoerd op de data van de eentalig Nederlandse en de eentalig Russische kinderen, waarbij introductie versus herhaalde referentie de onafhankelijke variabele was en de gebruiksfrequenties van de verschillende woordvolgordes en types referentiële uitingen als afhankelijke variabelen fungeerden.

4.1.1 Introduceren van en verwijzen naar geïntroduceerde personages in het Nederlands

Tabel 4 biedt een overzicht van de manier waarop in het Nederlands door eentalige kinderen onderscheid wordt gemaakt tussen introduceren en herhaald refereren. Zoals verwacht wordt om een personage te introduceren vaker dan om te verwijzen naar een reeds geïntroduceerd personage gebruik gemaakt van onbepaalde lidwoorden ($t = -6.049$; $df = 29.905$; $p < .001$). Dit is een groot verschil ($d = 2.00$). Hypothese 1a houdt dus stand. Bepaalde lidwoorden worden overigens even vaak gebruikt bij introducties als bij herhaalde referenties ($t = 1.144$; $df = 49.232$; $p = .258$).

Er blijken meer verschillen te zijn tussen Nederlandstalige introducties en herhaalde referenties. Wanneer een personage eenmaal geïntroduceerd is worden frequenter zero anaphora ($t = 3.617$; $df = 29.000$; $p = .001$), persoonlijke voornaamwoorden ($t = 4.205$; $df = 52.077$; $p < .001$), zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden ($t = 4.304$; $df = 49.454$; $p < .001$) en bezittelijke voornaamwoorden ($t = 2.041$; $df = 58.000$; $p = .046$) gebruikt. Zowel bij de persoonlijke voornaamwoorden ($d = 1.07$) als bij de zero anaphora ($d = 1.33$) en de zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden ($d = 1.13$) is het verschil groot. Bij de bezittelijke voornaamwoorden ($d = .55$) is het verschil middelmatig. Hiermee wordt hypothese 1c, de veronderstelling dat voornaamwoorden frequenter voorkomen bij herhaalde referentie, voor het Nederlands ondersteund door de bevindingen.

Verder blijkt er een verschil te zijn qua woordvolgorde. Personages die reeds geïntroduceerd zijn treden vaker op als object in een uiting met een object-verbwoordvolgorde dan personages die geïntroduceerd worden ($t = 2.049$; $df = 51.735$; $p = .046$). Dit verschil is middelmatig (effectgrootte $d = .50$).

Tabel 4: Referentie bij introduceren van en verwijzen naar reeds geïntroduceerde personages door eentalig Nederlandse kinderen

	Introducties (N=30)		Reeds geïntroduceerd (N=30)		Verskil
	Gem.	(SD)	Gem.	(SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.50	(.20)	.53	(.12)	.03
Verb-subject	.13	(.15)	.07	(.10)	-.05
Object-verb	.10	(.14)	.16	(.10)	.06 *
Verb-object	.12	(.14)	.09	(.10)	-.03
Anders	.15	(.17)	.14	(.09)	-.01
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora	.00	(.00)	.02	(.03)	.02 **
Persoonlijke voornaamwoorden ^a	.04	(.12)	.20	(.16)	.15 ***
Bepaalde lidwoorden	.41	(.32)	.49	(.20)	.08
Onbepaalde lidwoorden ^a	.33	(.28)	.01	(.04)	-.32 ***
Aanwijzende voornaamwoorden	.01	(.06)	.10	(.10)	.09 ***
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw.	.06	(.14)	.08	(.14)	.02
Bezittelijke voornaamwoorden	.02	(.06)	.05	(.05)	.03 *
Zelfstandige naamwoorden (gramm.)	.03	(.07)	.00	(.02)	-.02
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.02	(.07)	.01	(.03)	-.01
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.06	(.13)	.03	(.06)	-.03
Telwoorden	.02	(.07)	.00	(.01)	-.02
Reflexieven	.00	(.00)	.01	(.02)	.01
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.00)	.00

N = aantal kinderen

a = eenzijdige toetsing

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

4.1.2 Introduceren van en verwijzen naar geïntroduceerde personages in het Russisch

De manier waarop door eentalige kinderen in het Russisch een personage geïntroduceerd wordt en waarop verwezen wordt naar een reeds geïntroduceerd personage is weergegeven in tabel 5. Zoals hypothese 1b voorspelt blijkt dat bij introducties vaker dan bij verwijzingen naar eerder geïntroduceerde personages de grammaticale functie van subject in een verb-subjectconstructie wordt gebruikt ($t = -5.390$; $df = 28.958$; $p < .001$). Dit verschil is groot ($d = 1.76$). Hypothese 1b houdt derhalve stand.

Andere verschillen in woordvolgorde tussen Russischtalige introducties en herhaalde verwijzingen zijn te vinden in het bij verwijzing naar reeds geïntroduceerde personages frequentere gebruik van de subjectfunctie in een subject-verbwoordvolgorde ($t = 2.229$; $df = 34.636$; $p = .032$) en de objectfunctie in een object-verbconstructie ($t = 6.441$; $df = 56.000$; $p < .001$) of verb-objectwoordvolgorde ($t = 2.434$; $df = 45.429$; $p = .019$). Bij de object-verbwoordvolgorde is dit verschil groot ($d = 1.82$) en bij de subject-verb- en verb-objectwoordvolgorde middelmatig (respectievelijk $d = .65$ en $d = .67$).

Ten aanzien van het type referentiële uiting blijkt dat bij maar liefst 96% van de introducties een zelfstandig naamwoord wordt gebruikt. Dit is vaker dan bij het verwijzen naar een reeds geïntroduceerd personage ($t = -9.919$; $df = 45.866$; $p < .001$). Om te verwijzen naar reeds geïntroduceerde personages wordt frequenter dan bij introducties gebruik gemaakt van zero anaphora ($t = 5.154$; $df = 28.000$; $p < .001$), persoonlijke voornaamwoorden ($t = 12.299$; $df = 28.000$; $p < .001$), aanwijzende voornaamwoorden met zelfstandig naamwoord ($t = 3.443$; $df = 28.000$; $p = .002$), combinaties van een zelfstandig naamwoord en een voornaamwoord ($t = 2.849$; $df = 28.000$; $p = .008$) en reflexieven ($t = 3.102$; $df = 28.000$; $p = .004$) voor. Al deze verschillen zijn groot (respectievelijk $d = 2.00$, $d = 2.67$, $d = 2.00$, $d = 1.00$, $d = 1.00$ en $d = 2.00$).

Tabel 5: Referentie bij introduceren van en verwijzen naar reeds geïntroduceerde personages door eentalig Russische kinderen

	Introducties (N=29)		Reeds geïntroduceerd (N=29)		Verschil
	Gem.	(SD)	Gem.	(SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.40	(.23)	.50	(.08)	.10 *
Verb-subject ^a	.33	(.29)	.04	(.04)	-.29 ***
Object-verb	.02	(.06)	.12	(.05)	.10 ***
Verb-object	.19	(.13)	.25	(.08)	.07 *
Anders	.07	(.12)	.09	(.08)	.02
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora	.00	(.00)	.04	(.04)	.04 ***
Persoonlijke voornaamwoorden ^a	.00	(.00)	.23	(.10)	.24 ***
Bepaalde lidwoorden	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Onbepaalde lidwoorden	.01	(.04)	.00	(.00)	-.01
Aanwijzende voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw.	.00	(.00)	.01	(.02)	.01 **
Bezittelijke voornaamwoorden	.02	(.05)	.01	(.02)	-.01
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) ^a	.96	(.08)	.68	(.13)	-.28 ***
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.00	(.00)	.01	(.02)	.00
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.00	(.00)	.01	(.02)	.01 **
Telwoorden	.01	(.04)	.00	(.01)	-.01
Reflexieven	.00	(.00)	.01	(.01)	.01 **
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.05)	.00

N = aantal kinderen

a = eenzijdige toetsing

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

Hypothese 1c, de veronderstelling dat voornaamwoorden frequenter voorkomen bij verwijzingen naar reeds geïntroduceerde personages dan bij introducties wordt dus zowel voor het Nederlands als voor het Russisch ondersteund door de bevindingen.

4.2 Vergelijking Nederlands en Russisch bij eentalige kinderen

Om eventuele crosslinguïstische verschijnselen in het taalgebruik van tweetaligen in het Nederlands (paragraaf 4.3) en in het Russisch (paragraaf 4.4) te kunnen duiden is het niet genoeg om te weten waarin introduceren van herhaald refereren verschilt binnen het Nederlands en het Russisch. Ook de wijze waarop introduceren en herhaald refereren in het Nederlands verschilt van introduceren en herhaald refereren in het Russisch is van belang. Voor deze vergelijking tussen de talen zijn de data van de eentalig Nederlandse kinderen vergeleken met de data van de eentalig Russische kinderen. Hiervoor zijn independent-samples t-toetsen uitgevoerd op de data van de introducties en de herhaalde referenties van eentalige kinderen, met de taal waarin het verhaal verteld was als onafhankelijke variabele en de gebruiksfrequenties van de woordvolgordes en types referentiële uitingen als afhankelijke variabelen.

4.2.1 Introduceren van personages

Aangezien het Russisch een taal zonder lidwoorden is, en aangezien in paragraaf 4.1.1 onder andere gebleken is dat Nederlandstalige kinderen personages introduceren met onbepaalde en bepaalde lidwoorden, mag verwacht worden dat Nederlandstalige kinderen bij het introduceren van personages frequenter dan Russischtalige kinderen gebruikmaken van lidwoorden. In paragraaf 4.1.2 is onder andere gebleken dat Russischtalige kinderen bij introducties zeer frequent zelfstandige naamwoorden gebruiken. Zelfstandige naamwoorden zonder lidwoord of voornaamwoord zijn in het Nederlands vaak ongrammaticaal. Derhalve lijkt het aannemelijk dat zelfstandige naamwoorden frequenter zullen voorkomen bij Russischtalige introducties dan bij Nederlandstalige introducties.

In tabel 6 is de verdeling van introducerende uitingen over woordvolgordes en types referentiële uitingen in de Nederlandse en Russische taal weergegeven. Zoals verwacht (en derhalve eenzijdig getoetst) gebruiken Nederlandstalige kinderen om een personage te introduceren significant meer bepaalde lidwoorden ($t = 7.071$; $df = 29.000$; $p < .001$) en onbepaalde lidwoorden ($t = 6.139$; $df = 30.003$; $p < .001$) dan Russischtalige kinderen, die op hun beurt meer grammaticale zelfstandige naamwoorden ($t = -47.378$; $df = 57.000$; $p < .001$) gebruiken dan Nederlandstalige kinderen. Al deze verschillen zijn groot (respectievelijk $d = 2.56$, $d = 2.00$ en $d = 12.40$).

Daarnaast blijken Nederlandstalige kinderen bij het introduceren van personages meer persoonlijke voornaamwoorden ($t = 2.112$; $df = 29.000$; $p = .043$), aanwijzende voornaamwoorden met zelfstandig naamwoord ($t = 2.275$; $df = 29.000$; $p = .030$) en combinaties van een zelfstandig naamwoord met een voornaamwoord ($t = 2.448$; $df = 29.000$; $p = .021$) te gebruiken dan Russischtalige kinderen. Bij de persoonlijke voornaamwoorden is dit verschil middelmatig ($d = .67$), bij de aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord en bij combinaties van een zelfstandig naamwoord met een persoonlijk voornaamwoord groot (respectievelijk $d = .86$ en $d = .92$).

Qua woordvolgorde blijkt dat in het Russisch vaker dan in het Nederlands een personage geïntroduceerd wordt door middel van een uiting met verb-subjectwoordvolgorde ($t = -3.260$; $df = 42.068$; $p = .002$) en minder vaak met een object-verb- ($t = 2.675$; $df = 40.309$; $p = .011$) of 'andere' woordvolgorde ($t = 2.048$; $df = 50.632$; $p =$

.046). Met een effectgrootte van respectievelijk .91 en .80 zijn deze eerste twee verschillen groot. Het verschil bij de 'andere' woordvolgorde is middelmatig ($d = .55$).

Tabel 6: Introduceren van personages door eentaligen in het Nederlands en in het Russisch

	Nederlands (N=30)		Russisch (N=29)		Verschil
	Gem.	(SD)	Gem.	(SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.50	(.20)	.40	(.23)	-.11
Verb-subject	.13	(.15)	.33	(.29)	.20 **
Object-verb	.10	(.14)	.02	(.06)	-.08 *
Verb-object	.12	(.14)	.19	(.13)	.07
Anders	.15	(.17)	.07	(.12)	-.08 *
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Persoonlijke voornaamwoorden	.04	(.12)	.00	(.00)	-.04 *
Bepaalde lidwoorden ^a	.41	(.32)	.00	(.00)	-.41 ***
Onbepaalde lidwoorden ^a	.33	(.28)	.01	(.04)	-.32 ***
Aanwijzende voornaamwoorden	.01	(.06)	.00	(.00)	-.01
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw.	.06	(.14)	.00	(.00)	-.06 *
Bezittelijke voornaamwoorden	.02	(.06)	.02	(.05)	.00
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) ^a	.03	(.07)	.96	(.08)	.93 ***
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.02	(.07)	.00	(.00)	-.02
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.06	(.13)	.00	(.00)	-.06 *
Telwoorden	.02	(.07)	.01	(.04)	-.01
Reflexieven	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.00)	.00

N = aantal kinderen

^a = eenzijdige toetsing

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

Op basis van deze bevindingen zijn, wanneer er crosslinguïstische verschijnselen optreden in het referentiële taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen bij het introduceren van personages, de volgende verschillen mogelijk in hun Nederlands.

- meer referenten met subjectfunctie in een verb-subjectwoordvolgorde
- minder referenten met objectfunctie in object-verbwoordvolgorde
- minder referenten met een andere functie en/of woordvolgorde dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde
- minder persoonlijke voornaamwoorden
- minder bepaalde lidwoorden
- minder onbepaalde lidwoorden
- minder aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord

- meer zelfstandige naamwoorden (al dan niet grammaticaal, omdat deze in het Russisch altijd grammaticaal zijn)
- minder combinaties van een zelfstandig naamwoord met een voornaamwoord

In het Russisch van tweetalige Nederlands-Russische kinderen worden de mogelijke verschillen uiteraard de andere kant op verwacht.

4.2.2 Herhaald refereren aan personages

Gezien het frequente gebruik van bepaalde lidwoorden bij herhaalde referentie in het Nederlands (paragraaf 4.4.1) en het feit dat het Russisch geen lidwoorden kent bestaat de verwachting dat Nederlandstalige kinderen wel, en Russischtalige kinderen geen gebruik maken van lidwoorden bij het refereren aan een reeds geïntroduceerd personage. Net als in paragraaf 4.2.1 wordt daarnaast verwacht dat Russischtalige kinderen meer 'kale' zelfstandige naamwoorden gebruiken dan Nederlandstalige kinderen.

Qua types referentiële uitingen bij herhaalde referentie (tabel 7) blijkt dat zoals verwacht (en derhalve eenzijdig getoetst) door Nederlandstalige kinderen meer bepaalde lidwoorden ($t = 13.219$; $df = 29.000$; $p < .001$) worden gebruikt dan door Russischtalige kinderen en dat Russischtalige kinderen vaker dan Nederlandstalige kinderen verwijzen met grammaticale zelfstandige naamwoorden ($t = -27.791$; $df = 29.699$; $p < .001$). Dit verschil is groot bij zowel de bepaalde lidwoorden ($d = 4.90$) als de grammaticale zelfstandige naamwoorden ($d = 8.93$).

Verder blijken Nederlandstalige kinderen minder zero anaphora ($t = -2.204$; $df = 57.000$; $p = .032$) en meer onbepaalde lidwoorden ($t = 2.176$; $df = 29.581$; $p = .019$), zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden ($t = 5.758$; $df = 29.000$; $p < .001$), aanwijzende voornaamwoorden met zelfstandig naamwoord ($t = 2.471$; $df = 29.725$; $p = .019$), bezittelijke voornaamwoorden ($t = 3.763$; $df = 38.415$; $p = .001$) en ongrammaticale zelfstandige naamwoorden ($t = 2.318$; $df = 29.000$; $p = .028$) te gebruiken om naar reeds geïntroduceerde personages te verwijzen dan Russischtalige kinderen. Dit verschil is groot bij de zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden ($d = 2.00$), aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord ($d = .88$) en bezittelijke voornaamwoorden ($d = 1.14$), middelmatig bij de zero anaphora en onbepaalde lidwoorden (respectievelijk $d = .57$ en $d = .50$) en klein bij de ongrammaticale zelfstandige naamwoorden ($d = .40$).

Ook qua woordvolgorde zijn er bij herhaalde referenties verschillen tussen het Nederlands en het Russisch. De verb-subjectwoordvolgorde ($t = 2.094$; $df = 36.859$; $p = .043$), object-verbwoordvolgorde ($t = 2.022$; $df = 45.125$; $p = .049$) en 'andere' woordvolgordes ($t = 2.236$; $df = 57.000$; $p = .029$) worden in het Nederlands vaker gebruikt dan in het Russisch, terwijl het Russisch vaker de verb-object woordvolgorde laat zien ($t = -7.067$; $df = 57.000$; $p < .001$). Bij de verb-subject-, object-verb- en 'andere' woordvolgorde is dit verschil middelmatig (respectievelijk $d = .57$, $d = .53$ en $d = .59$), bij de verb-objectwoordvolgorde groot ($d = 1.78$).

Tabel 7: Refereren aan reeds geïntroduceerde personages door eentaligen in het Nederlands en in het Russisch

	Nederlands (N=30)		Russisch (N=29)		Verskil
	Gem.	(SD)	Gem.	(SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.53	(.12)	.50	(.08)	-.03
Verb-subject	.07	(.10)	.04	(.04)	-.04 *
Object-verb	.16	(.10)	.12	(.05)	-.04 *
Verb-object	.09	(.10)	.25	(.08)	.16 ***
Anders	.14	(.09)	.09	(.08)	-.05 *
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora	.02	(.03)	.04	(.04)	.02 *
Persoonlijke voornaamwoorden	.20	(.16)	.23	(.10)	.04
Bepaalde lidwoorden ^a	.49	(.20)	.00	(.00)	-.49 ***
Onbepaalde lidwoorden ^a	.01	(.04)	.00	(.00)	-.01 *
Aanwijzende voornaamwoorden	.10	(.10)	.00	(.00)	-.10 ***
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw.	.08	(.14)	.01	(.02)	-.07 *
Bezittelijke voornaamwoorden	.05	(.05)	.01	(.02)	-.04 **
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) ^a	.00	(.02)	.68	(.13)	.67 ***
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.01	(.03)	.01	(.02)	-.01 *
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.03	(.06)	.01	(.02)	-.02
Telwoorden	.00	(.01)	.00	(.01)	.00
Reflexieven	.01	(.02)	.01	(.01)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.05)	.00

N = aantal kinderen

^a = eenzijdige toetsing

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

Op basis van deze bevindingen zijn, wanneer er crosslinguïstische verschijnselen optreden in het referentiële taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen bij het herhaald refereren aan een personages, de volgende verschillen mogelijk in hun Nederlands.

- minder referenten met subjectfunctie in een verb-subjectwoordvolgorde
- minder referenten met objectfunctie in een object-verbwoordvolgorde
- meer referenten met objectfunctie in een verb-objectwoordvolgorde
- minder referenten met een andere functie en/of woordvolgorde dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde
- meer zero anaphora
- minder bepaalde lidwoorden
- minder onbepaalde lidwoorden
- minder zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden
- minder aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord
- minder bezittelijke voornaamwoorden
- meer zelfstandige naamwoorden

In het Russisch van tweetalige kinderen worden de mogelijke verschillen uiteraard de andere kant op verwacht.

4.3 Vergelijking Nederlands van een- en tweetalige kinderen

Om vast te stellen of referentiële verwijzingen van tweetalig Nederlands-Russische kinderen in het Nederlands afwijken van die van eentalig Nederlandse kinderen worden de data van de Nederlandstalige verhalen van de eentalige kinderen vergeleken met de data van de Nederlandstalige verhalen van de tweetalige kinderen. Hiervoor zijn independent-samples t-toetsen uitgevoerd op de data van de Nederlandstalige introducties en op die van de Nederlandstalige herhaalde referenties, waarbij een- versus tweetaligheid de onafhankelijke variabele was en de gebruiksfrequenties van de verschillende woordvolgordes en types referentiële uitingen als afhankelijke variabelen fungeerden.

4.3.1 Introductie van personages in het Nederlands

Een overzicht van de wijze waarop personages in het Nederlands geïntroduceerd worden door een- en tweetalige kinderen is te vinden in tabel 8. Hypothese 2 voorspelt dat tweetalige kinderen een referent anders introduceren in het Nederlands dan hun eentalige leeftijdsgenoten en dat de verschillen in de richting van het Russisch zijn.

Tweetalige kinderen blijken vaker dan eentalige kinderen een personage te introduceren als subject in een verb-subjectzinsvolgorde ($t = -1.873$; $df = 58$; $p = .033$). Dit verschil is klein ($d = .49$). Bij de andere woordvolgorden is er geen verschil aangetroffen tussen een- en tweetaligen. Ook qua wijze van refereren blijkt er geen verschil te zijn.

Dat tweetalig Nederlands-Russische kinderen vaker dan eentalig Nederlandse kinderen personages in het Nederlands introduceren als subject in een verb-subjectwoordvolgorde, was reeds als mogelijk crosslinguïstisch verschil voorspeld in paragraaf 4.2.1 en is in lijn met de verwachting. Hypothese 2 wordt derhalve ondersteund door de bevindingen.

Tabel 8: Wijze van introduceren van personages in het Nederlands

	Eentaligen (N=30)		Tweetaligen (N=30)		Vershil
	Gem.	(SD)	Gem.	(SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.50	(.20)	.41	(.24)	-.10
Verb-subject [§]	.13	(.15)	.22	(.22)	.09 *
Object-verb [§]	.10	(.14)	.12	(.15)	.02
Verb-object	.12	(.14)	.09	(.18)	-.03
Anders [§]	.15	(.17)	.17	(.15)	.02
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Persoonlijke voornaamwoorden [§]	.04	(.12)	.01	(.06)	-.03
Bepaalde lidwoorden [§]	.41	(.32)	.33	(.34)	-.08
Onbepaalde lidwoorden [§]	.33	(.28)	.45	(.34)	.12
Aanwijzende voornaamwoorden	.01	(.06)	.00	(.00)	-.01
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw. [§]	.06	(.14)	.03	(.09)	-.03
Bezittelijke voornaamwoorden	.02	(.06)	.02	(.06)	.00
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) [§]	.03	(.07)	.06	(.13)	.04
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.02	(.07)	.03	(.10)	.01
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden [§]	.06	(.13)	.05	(.11)	-.01
Telwoorden	.02	(.07)	.02	.07	-.01
Reflexieven	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.00)	.00	(.00)	.00

N = aantal kinderen

[§] = eenzijdige toetsing

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

4.3.2 Herhaald refereren aan personages in het Nederlands

Hypothese 3 veronderstelt dat tweetalig Nederlands-Russische kinderen in het Nederlands anders aan een reeds geïntroduceerd personage refereren dan hun eentalige leeftijdsgenoten en dat de verschillen in de richting van het Russisch zijn.

Zoals uit tabel 9 blijkt is er in het Nederlands geen verschil in woordvolgordegebruik bij refereren aan een reeds geïntroduceerd personage tussen eentalig Nederlandse en tweetalig Nederlands-Russische kinderen.

Ten aanzien van de types referentiële uitingen is er wel een verschil tussen een- en tweetaligen. Tweetalig Nederlands-Russische kinderen gebruiken minder vaak dan hun eentalig Nederlandse leeftijdsgenoten zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden om te refereren aan een reeds geïntroduceerd personage ($t = 2.596$; $df = 58.000$; $p = .006$). Dit verschil is middelmatig ($d = .71$) en is in de richting die op basis van het aangetroffen frequentieel verschil tussen het Nederlands en het Russisch werd verwacht (paragraaf 4.2.2).

Deze bevinding ondersteunt de veronderstelling dat tweetalig Nederlands-Russische kinderen in het Nederlands anders aan een reeds geïntroduceerd personage refereren dan hun eentalige leeftijdsgenoten en dat de verschillen in de richting van het Russisch zijn. Hypothese 3 houdt derhalve stand.

Tabel 9: Wijze van refereren aan reeds geïntroduceerd personage in het Nederlands

	Eentaligen (N=30)	Tweetaligen (N=30)	Verskil
	Gem. (SD)	Gem. (SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>			
Subject-verb	.53 (.12)	.54 (.13)	.01
Verb-subject ^a	.07 (.10)	.10 (.09)	.02
Object-verb ^a	.16 (.10)	.17 (.11)	.01
Verb-object ^a	.09 (.10)	.06 (.07)	-.03
Anders ^a	.14 (.09)	.12 (.09)	.01
<i>Wijze van refereren</i>			
Zero anaphora ^a	.02 (.03)	.01 (.02)	-.01
Persoonlijke voornaamwoorden	.20 (.16)	.20 (.13)	.00
Bepaalde lidwoorden ^a	.49 (.20)	.57 (.22)	.08
Onbepaalde lidwoorden ^a	.01 (.04)	.01 (.02)	.01
Aanwijzende voornaamwoorden ^a	.10 (.10)	.04 (.07)	-.06 **
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw. ^a	.08 (.14)	.08 (.15)	.01
Bezittelijke voornaamwoorden ^a	.05 (.05)	.04 (.05)	-.01
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) ^a	.00 (.02)	.01 (.03)	.01
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.) ^a	.01 (.03)	.01 (.02)	.00
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.03 (.06)	.02 (.07)	-.01
Telwoorden	.00 (.01)	.00 (.00)	.00
Reflexieven	.01 (.02)	.00 (.01)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00 (.00)	.00 (.01)	.00

N = aantal kinderen

^a = eenzijdige toetsing

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

4.4 Vergelijking Russisch van een- en tweetalige kinderen

Om vast te stellen of referentiële verwijzingen van tweetalig Nederlands-Russische kinderen in het Russisch afwijken van die van eentalig Russische kinderen worden de data van de Russischtalige verhalen van de eentalige kinderen vergeleken met de data van de Russischtalige verhalen van de tweetalige kinderen. Hiervoor zijn independent-samples t-toetsen uitgevoerd op de data van de Russischtalige introducties en op die van de Russischtalige herhaalde referenties, waarbij een- versus tweetaligheid de onafhankelijke variabele was en de gebruiksfrequenties van de verschillende woordvolgordes en types referentiële uitingen als afhankelijke variabelen fungeerden.

4.4.1 Introductie van personages in het Russisch

Hoe woordvolgorde en type referentiële uiting in het Russisch worden ingezet door eentalig Russische en tweetalige Nederlands-Russische kinderen is te zien in tabel 10. Hypothese 4 voorspelt dat tweetalig Nederlands-Russische kinderen personages in het Russisch anders introduceren dan eentalig Russische kinderen en dat de verschillen in de richting van het Nederlands zijn.

Tweetaligen blijken minder vaak dan eentaligen een personage te introduceren als subject in een verb-subjectwoordvolgorde ($t = 3.012$; $df = 49.177$; $p = .002$) en maken vaker gebruik van 'andere' woordvolgordes ($t = -2.682$; $df = 43.540$; $p = .005$). Het betreft hier twee middelmatige verschillen (respectievelijk $d = .78$ en $.73$) die beiden reeds als mogelijk crosslinguïstisch verschil zijn aangeduid in paragraaf 4.2.1.

Bij het introduceren van personages in het Russisch is er qua type referentiële uiting geen verschil tussen een- en tweetalige kinderen.

Tabel 10: Wijze van introduceren van personages in het Russisch

	Eentaligen (N=29)	Tweetaligen (N=33)	Vershil
	Gem. (SD)	Gem. (SD)	
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>			
Subject-verb	.40 (.23)	.48 (.26)	.08
Verb-subject [§]	.33 (.29)	.13 (.20)	-.19 **
Object-verb [§]	.02 (.06)	.05 (.12)	.03
Verb-object	.19 (.13)	.12 (.17)	-.06
Anders [§]	.07 (.12)	.21 (.29)	.15 **
<i>Wijze van refereren</i>			
Zero anaphora	.00 (.00)	.00 (.00)	.00
Persoonlijke voornaamwoorden [§]	.00 (.00)	.01 (.04)	.01
Bepaalde lidwoorden [§]	.00 (.00)	.00 (.00)	.00
Onbepaalde lidwoorden [§]	.01 (.04)	.02 (.06)	.01
Aanwijzende voornaamwoorden	.00 (.00)	.00 (.00)	.00
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw. [§]	.00 (.00)	.02 (.08)	.02
Bezittelijke voornaamwoorden	.02 (.05)	.01 (.05)	-.01
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) [§]	.96 (.08)	.93 (.14)	-.03
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.)	.00 (.00)	.00 (.00)	.00
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden [§]	.00 (.00)	.00 (.02)	.00
Telwoorden	.01 (.04)	.02 (.06)	.01
Reflexieven	.00 (.00)	.00 (.00)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00 (.00)	.00 (.00)	.00

N = aantal kinderen

[§] = eenzijdige toetsing

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

Zowel de bevinding dat tweetalige kinderen minder vaak een personage introduceren als subject in een verb-subjectwoordvolgorde als de bevinding dat zij vaker een personage introduceren met een andere functie en/of woordvolgorde dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde is in lijn met de verwachtingen op basis van de verschillen tussen het Nederlands en het Russisch (paragraaf 4.2.1). Deze bevindingen ondersteunen derhalve hypothese 4.

4.4.2 Herhaald refereren aan personages in het Russisch

Hypothese 5 veronderstelt dat tweetalig Nederlands-Russische kinderen anders aan reeds geïntroduceerde personages refereren dan eentalig Russische kinderen, en dat de verschillen in de richting van het Nederlands zijn. Bij het in het Russisch herhaald refereren aan personages verschilt het taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen op meerdere punten van het taalgebruik van eentalig Russische kinderen, zoals tabel 11 laat zien.

Tweetaligen refereren minder frequent dan eentaligen aan een personage als object in een verb-objectwoordvolgorde ($t = 2.795$; $df = 52.782$, $p = .004$). Daarnaast maken zij vaker dan eentaligen gebruik van een 'andere' woordvolgorde ($t = -2.142$; $df = 44.092$, $p = .019$). Dit zijn middelmatige verschillen (respectievelijk $d = .67$ en $d = .59$).

Qua type referentiële uiting gebruiken tweetaligen vaker dan eentaligen aanwijzend voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord ($t = -2.296$; $df = 34.177$, $p = .014$). Ook dit verschil is middelmatig ($d = .73$).

Tabel 11: Wijze van refereren aan een reeds geïntroduceerd personage in het Russisch

	Eentaligen (N=29)		Tweetaligen (N=33)		Vershil
	Gem. (SD)		Gem. (SD)		
<i>Grammaticale functie en woordvolgorde</i>					
Subject-verb	.50	(.08)	.50	(.15)	.00
Verb-subject [§]	.04	(.04)	.02	(.04)	-.02
Object-verb [§]	.12	(.05)	.14	(.10)	.02
Verb-object [§]	.25	(.08)	.18	(.13)	-.07 **
Anders [§]	.09	(.08)	.16	(.19)	.08 *
<i>Wijze van refereren</i>					
Zero anaphora [§]	.04	(.04)	.04	(.06)	.00
Persoonlijke voornaamwoorden	.23	(.10)	.18	(.15)	-.06
Bepaalde lidwoorden [§]	.00	(.00)	.00	(.00)	.00
Onbepaalde lidwoorden [§]	.00	(.00)	.00	(.01)	.00
Aanwijzende voornaamwoorden [§]	.00	(.00)	.01	(.02)	.01
Aanwijzende voornaamwoorden met zelfst. nw. [§]	.01	(.02)	.05	(.09)	.04 *
Bezittelijke voornaamwoorden [§]	.01	(.02)	.01	(.02)	.00
Zelfstandige naamwoorden (gramm.) [§]	.68	(.13)	.69	(.21)	.01
Zelfstandige naamwoorden (ongramm.) [§]	.01	(.02)	.00	(.00)	.00
Combinaties zelfst.nw. met voornaamwoorden	.01	(.02)	.02	(.03)	.01
Telwoorden	.00	(.01)	.00	(.02)	.00
Reflexieven	.01	(.01)	.00	(.02)	.00
Betrekkelijke voornaamwoorden	.00	(.05)	.00	(.02)	.00

N = aantal kinderen

[§] = eenzijdige toetsing

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

Het minder frequentere gebruik van de objectfunctie in een verb-objectwoordvolgorde en het frequentere gebruik van een andere functie en/of woordvolgorde dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde en van aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord door tweetaligen is in lijn met de in paragraaf 4.2.2 aangegeven verwachting. Deze bevindingen ondersteunen derhalve hypothese 5.

5. Discussie

Introduceren versus herhaald refereren

Bij het testen van hypothese 1 is opgevallen dat zowel eentalige als tweetalige kinderen bij ruim twee vijfde van de introducties in het Nederlands een referentiële uiting met een bepaald lidwoord gebruiken, terwijl de verwachting was dat het onbepaalde lidwoord als signaal zou fungeren dat er een personage geïntroduceerd wordt. Uitgaand van de gedachte

dat de Theory of Mind van deze kinderen dermate ontwikkeld is dat zij onderscheid maken tussen introducties en herhaalde uitingen, en wetende dat uit de resultaten in paragraaf 4.1.1 (tabel 4) blijkt dat er daadwerkelijk onderscheid gemaakt wordt, is dit enigszins verrassend.

Een mogelijke verklaring voor het frequente gebruik van bepaalde lidwoorden bij introducties is de procedure tijdens het uitlokken van de verhaaltjes. Het onbepaalde lidwoord wordt gebruikt om personages te introduceren, en introduceren gebeurt wanneer het personage nieuw is voor de luisteraar (Schneider en Hayward, 2010). Bij dit onderzoek vertelden kinderen verhaaltjes aan de hand van plaatjes die zij kregen van de onderzoeker. Voordat ze het verhaaltje moesten vertellen hadden ze ook nog eens een minuut lang de gelegenheid de plaatjes te bekijken, terwijl de onderzoeker bij hen zat. Het is goed denkbaar dat de kinderen hieruit de terechte conclusie trokken dat de onderzoeker minstens zo goed als het kind zelf wist welke personages er in het verhaal voorkwamen en wat er op de plaatjes te zien was. Puur functioneel gezien maakt dat het gebruik van onbepaalde lidwoorden bij het introduceren van personages uit deze verhaaltjes overbodig en is het gebruik van het bepaalde lidwoord gerechtvaardigd. Rozendaal en Baker (2008, p. 779) wijzen erop dat kinderen sommige pragmatische functies van het bepaalde lidwoord niet voor hun zesde verwerven en dat zij tot die tijd foutief gebruik maken van het bepaalde lidwoord in contexten waarin de referent weliswaar nieuw is in het verhaal, maar bekend is bij de gesprekspartners. Vervolgonderzoek waarbij kinderen het verhaaltje niet aan de onderzoeker, maar aan bijvoorbeeld een van hun ouders, een klasgenoot of een knuffelbeest vertellen kan meer licht werpen op deze kwestie.

Introduceren door tweetaligen

De verwachting dat tweetaligen personages zowel in het Nederlands (hypothese 2, paragraaf 4.3.1) als in het Russisch (hypothese 4, paragraaf 4.4.1) anders introduceren dan eentaligen is uitgekomen. Hierbij moet worden opgemerkt het grootste deel van de, op basis van verschillen in het frequentiegebruik van de verschillende woordvolgordes en types referentiële uitingen tussen het Nederlands en het Russisch, mogelijke crosslinguïstische verschillen niet daadwerkelijk blijkt op te treden.

In het Nederlands van tweetaligen is onder invloed van het Russisch enkel een frequenter gebruik van de subjectfunctie in een verb-subjectwoordvolgorde waar te nemen. Dat juist dit verschil optreedt is goed te verklaren. Zoals reeds in paragraaf 2 vermeld is de verb-subjectwoordvolgorde de manier om in het Russisch introductie aan te geven, aangezien nieuwe informatie in die taal aan het eind van de zin gepresenteerd wordt. De verb-subjectwoordvolgorde maakt dus een sterker onderscheid tussen introductie en herhaalde referentie dan de andere woordvolgordes en de types referentiële uiting. Het is logisch dat, wanneer talen elkaar beïnvloeden, verschijnselen die een sterk onderscheid maken eerder ook in de andere taal worden ingezet dan verschijnselen die dat niet doen.

In het Russisch zetten tweetaligen diezelfde verb-subjectvolgorde minder frequent bij een introductie in dan eentaligen en gebruiken zij vaker dan eentaligen andere functies en/of woordvolgordes dan subject of object in een subject-verb-, verb-subject-, object-verb- of verb-objectwoordvolgorde. Dit wijst erop dat zij verb-subjectwoordvolgorde, onder

invloed van het Nederlands, in het Russisch minder sterk met introductie associëren dan eentaligen. Tweetaligen bevinden zich qua gebruik van deze woordvolgorde dus in beide talen tussen het eentalig Nederlandse en het eentalig Russische gebruik in.

Refereren aan een reeds geïntroduceerd personage

Bij het herhaald refereren in het Nederlands is er één verschil aangetroffen tussen een- en tweetaligen. Tweetaligen blijken minder frequent dan eentaligen gebruik te maken van aanwijzende voornaamwoorden. De meeste verschillen tussen een- en tweetaligen werden aangetroffen bij het herhaald refereren in het Russisch. Van de in paragraaf 4.2.2 verwachte mogelijke crosslinguïstische verschijnselen treden het door tweetaligen frequentere gebruik van andere functies en/of woordvolgordes aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord en het minder frequente gebruik van de verb-objectwoordvolgorde daadwerkelijk op. Het frequentere gebruik van aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord door tweetaligen kan erop wijzen dat zij, onder invloed van het Nederlands, definitieheid willen aangeven in het Russisch.

Taaldominantie en crosslinguïstische verschijnselen

De gevonden verschillen in het referentiële taalgebruik tussen een- en tweetalige kinderen wijzen erop dat de twee taalsystemen elkaar kunnen beïnvloeden. De laatste hypothese, hypothese 6, voorspelt dat de invloed van de dominante taal op de minder ontwikkelde taal groter is dan de invloed van de minder ontwikkelde taal op de dominante taal.

Alle onderzochte tweetalig Nederlands-Russische kinderen zullen het Nederlands als dominante taal hebben, aangezien zij in Nederland wonen en hier ook zijn opgegroeid. In tegenstelling tot het Russisch spreken zij het Nederlands niet vrijwel alleen in huiselijke kring, met (één van) hun ouders en bij incidenteel bezoek van of aan familieleden en kennissen, maar ook in het dagelijkse leven buitenshuis. Het is de taal waarin zij (het grootste deel van hun) onderwijs krijgen, de taal waarmee zij met klasgenoten, vrienden en vriendinnen communiceren, de taal die gesproken wordt op de sportclub.

Binnen dit onderzoek kan ondersteuning voor het Nederlands als dominante taal gevonden worden in het feit dat een- en tweetaligen in het Nederlands gemiddeld evenveel aan personages refereerden (22,18 versus 22,97 referenties per verhaal), terwijl in het Russisch de eentalige kinderen bij het vertellen van de verhaaltjes circa 25 procent frequenter aan personages refereerden dan de tweetalige kinderen. Dit kan erop wijzen dat de tweetalig Nederlands-Russische kinderen in het Russisch minder capabel waren, of zich minder capabel voelden, dan eentalige kinderen.

Dat in het Russisch meer talige verschillen tussen een- en tweetaligen zijn aangetroffen dan in het Nederlands ondersteunt de opvatting dat de dominante taal, de taal die het sterkst ontwikkeld is, meer invloed heeft op de minder ontwikkelde taal dan andersom (Fortgens, 2003). De dominante Nederlandse taal heeft meer invloed op de minder ontwikkelde Russische taal dan andersom. Deze constatering beperkt de generaliseerbaarheid van de bevindingen ten aanzien van de hypothesen 2 tot en met 5 tot simultaan tweetalig Nederlands-Russische kinderen met het Nederlands als dominante taal. Vervolgonderzoek waarin ook het taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen

die in Rusland geboren en opgegroeid zijn is meegenomen zal een completer beeld van de crosslinguïstische verschijnselen geven.

6. Conclusie

Zoals verwacht wordt zowel in het Nederlands als in het Russisch anders naar personages verwezen wanneer deze personages voor het eerst in een verhaal voorkomen dan wanneer de personages reeds geïntroduceerd zijn. Waar in het Nederlands het onbepaalde lidwoord *een* als signaal voor introductie fungeert, is het in het Russisch de verb-subjectwoordvolgorde die deze functie op zich neemt.

In het Nederlandstalige taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen met het Nederlands als dominante taal blijken twee crosslinguïstische verschijnselen op te treden. Onder invloed van het Russisch gebruiken zij bij introducties frequenter de verb-subjectwoordvolgorde, de aangewezen woordvolgorde voor introductie in het Russisch, en bij herhaald refereren aan een personage minder frequent dan eentalig Nederlandse kinderen zelfstandig verwijzende aanwijzende voornaamwoorden.

In het Russischtalige taalgebruik van tweetalig Nederlands-Russische kinderen met het Nederlands als dominante taal zijn meer verschillen te vinden. Bij introducties komt de verb-subjectwoordvolgorde bij de tweetaligen minder vaak, en komen andere functies en/of woordvolgordes dan subject-verb, verb-subject, object-verb en verb-objectwoordvolgordes juist vaker voor dan bij eentaligen. Bij referentie aan een reeds geïntroduceerd personage gebruiken tweetaligen minder frequent de verb-objectwoordvolgorde en frequenter 'andere' woordvolgordes en aanwijzende voornaamwoorden met een zelfstandig naamwoord. Alle bovengenoemde verschillen worden teruggevoerd op frequentieverschillen in het gebruik tussen het Nederlands en het Russisch.

Al met al ondersteunen de bevindingen de theorie dat de taalsystemen van tweetaligen elkaar kunnen beïnvloeden. De invloed van de dominante taal op de minder sterk ontwikkelde taal is daarbij groter dan de invloed van de minder sterk ontwikkelde taal op de dominante taal.

Literatuurvermelding

Ariel, M. (2001). Accessibility theory: An overview. In T. Sanders, J. Schilperoord & W. Spooren (eds.), *Text representation: Linguistic and psycholinguistic aspects*. Amsterdam: John Benjamins B.V., p. 29-87.

Bialystok, E. (2005). Consequences of bilingualism for cognitive development. In J.F. Kroll and A.M.B. de Groot (eds.), *Handbook of Bilingualism*. Oxford: Oxford University Press.

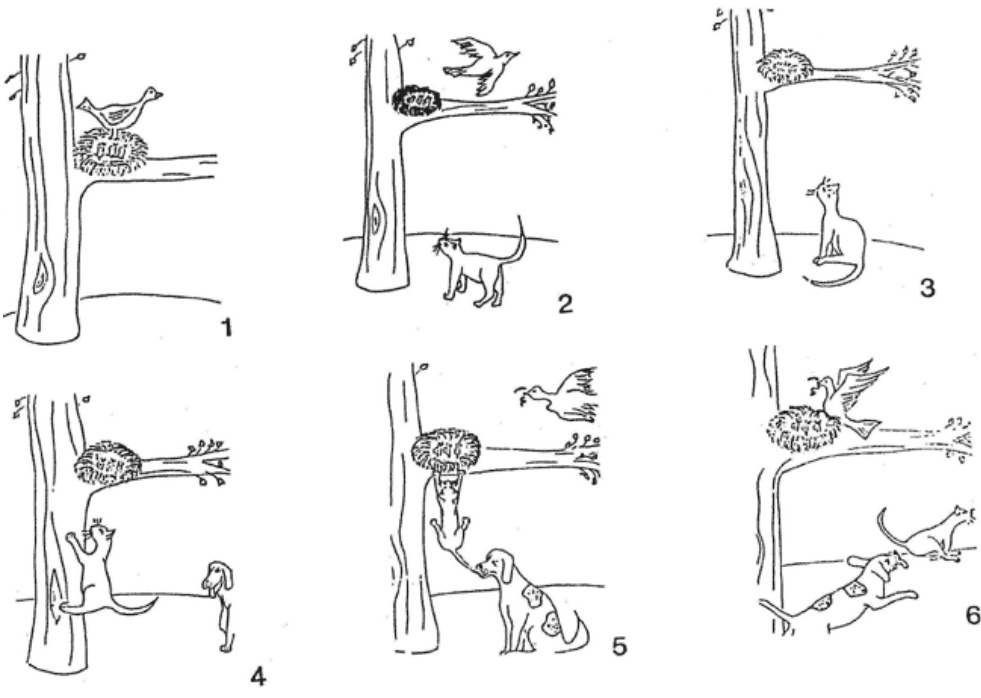
- Bransford, J. D., & Johnson, M. K. (1972). Contextual prerequisites for understanding: some investigations of comprehension and recall. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 11, p. 717–726.
- Döpke, S. (2000). Generation of and retraction from cross-linguistically motivated structures in bilingual first language acquisition. *Bilingualism: Language and Cognition*, 3 (3), p. 209–226.
- Fortgens, C. (2003). *Taalkeuze van dove kinderen*. Gouda: Koninklijke Auris Groep.
- Gagarina, N. (2012). Discourse cohesion in the elicited narratives of early Russian-German sequential bilinguals. In K. Braunmüller & C. Gabriel (eds.), *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*. XIV, p. 101–120.
- Gagarina, N. (2010). *Elicited narratives of monolingual Russian-speaking preschoolers: A comparison of typically developing children and children with disorders*. Bijdrage van het JungslavistInnen-Treffen gehouden op 16, 17 en 18 december 2010 te Berlijn.
- Goetz, P.J. (2003). The effects of bilingualism on theory of mind development. *Bilingualism: Language and Cognition*, 6 (1), p. 1-15.
- Hell, J. van (2004). Vroege taalontwikkeling en tweetaligheid: verloop, problemen en interventies. In P. Leseman & A. van der Leij (red.), *Educatie in de voor- en vroegschoolse periode*. Baarn: HBUitgevers, p. 79-92.
- Houtkoop, H. & Koole, T. (2008). *Taal in actie : Hoe mensen communiceren met taal*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- De Houwer, A. (1990). *The acquisition of two languages from birth: A case study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hulk, A. & Müller, N. (2000). Bilingual first language acquisition at the interface between syntax and pragmatics. *Bilingualism: Language and Cognition*, 3 (3), p. 227-244.
- Ionin, T., Zubizarreta, M.L. & Philippov, V. (2009). Acquisition of article semantics by child and adult L2-English learners. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12 (3), p. 337-361.
- Jong, F. de, Oversteegen, L. & Verkuyl, H. (1990). *Betekenis en Taalstructuur: Inleiding in de formele semantiek*. Dordrecht: Floris Publications.

- Schneider, P. & Hayward, D. (2010). Who Does What to Whom: Introduction of Referents in Children's Storytelling From Pictures. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 41*, p. 459-473.
- Steinginga, R. (2011). 'De invloed van tweetaligheid op de productie van referentiële uitdrukkingen in verhalen': Een onderzoek naar het verschillend gebruik van referentiële markerings in verhalen tussen Nederlands-Russische kinderen & Nederlandstalige kinderen en volwassenen. Masterscriptie. Universiteit Utrecht: Utrecht.
- Rozendaal, M.I. & Baker, A.E. (2008). A cross-linguistic investigation of the pragmatics of indefinite and definite reference in two-year-olds. *Journal of Child Language, 35* (4), p. 773-807.
- Volterra, V. & Taeschner, T. (1978). The Acquisition and Development of Language by Bilingual Children. *Journal of Child Language, 5* (2), p. 311-326.

Bijlagen

Bijlage 1 – Cat Story	2
Bijlage 2 – Fox Story	2
Bijlage 3 – SPSS-file coderingen	CD-ROM
Bijlage 4 – SPSS-file toetsing	CD-ROM

Bijlage 1 – Cat Story (Hickmann, 2003)

Bijlage 2 – Fox Story (Gülzow en Gagarina, 2007)

